

”Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten . . .” *Om en böns nyfödelse och nytolkning i Svenska kyrkan*¹

MIKAEL ISACSON

Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten,
så att din Son, när han kommer till oss,
må i våra hjärtan finna en beredd boning.
Genom samme din Son, Jesus Kristus, vår Herre.²

Många gudstjänstfirare i Svenska kyrkan känner igen ovanstående bön. Trots att den aldrig varit officiellt påbjuden eller införd i *Den svenska kyrkohandboken* har den fått stor spridning och används som inledande bön i högmässan, innan prästen håller sitt skriftetal eller beredelseord. Vad som kanske är mindre känt är den betydelse som grundarna av Laurentius Petri-sällskapet – Arthur Adell och Knut Peters – haft för börens spridning. Här kommer börens historik – inte minst i Svenska kyrkan under 1900-talet – att undersökas, men också hur olika textvarianter och skilda liturgiska kontexter påverkar börens innehåll.

En liten bönbok

De dåvarande komministrarna Arthur Adell (1894–1962) och Knut Peters (1896–1950) gav 1926 ut *En liten bönbok ägnad dem som i Sveriges kyrka förrätta prästerlig tjänst inför Gud*.³ Här finns förslag på böner som

¹ Ett tack riktas till docent Christer Pahlmblad för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel samt för hjälp och vägledning vad gäller börens latinska ursprung och dess användning under medeltiden.

² OM 1942, s. II*.

³ Adell & Peters 1926. För en skildring av hur Adell och Peters träffades, se Peters 1971.

prästen kan be före, under och efter mässan. Bönen ”Rena, o Gud” är en av flera förberedelseböner, men har en annan språkdräkt än den ovan citerade versionen:

VI BEDJA DIG, Herre Gud, att du ville besöka och rena våra hjärtan, på det att när vår Herre Jesus Kristus, din Son kommer, han i oss måtte finna en beredd boning. Amen.

De två versionerna har flera saker gemensamt: de är riktade till första personen i Treenigheten, böneämnet är rening och avsikten med reningen är att Sonen ska finna en beredd boning när han kommer. Samtidigt skiljer sig bönerna åt: i *En liten bönbok* inbegriper petitionen att Gud inte bara ska rena utan också besöka bedjarna och reningens plats är ”våra hjärtan”, inte ”våra hjärtan och samveten”; i den senare versionen är platsen för Sonens besök preciserad, ”till oss”.

Den latinska förlagan

Den liturgiska kontexten i *En liten bönbok* är förberedelsen och böneplatsen är sakristian. Detta är inte en innovation från Adells och Peters sida. Samtliga förberedelseböner i *En liten bönbok* är hämtade från Johan III:s *Liturgia Svecanæ ecclesie catholicæ & orthodoxæ conformis*, den s.k. Röda boken, där de just är förberedelseböner avsedda för sakristian.⁴

⁴ Liksom i Röda boken återfinns i *En liten bönbok* även psaltarpsalmer som kan bes innan mässan. De är fem till antalet i Röda boken, men sex i *En liten bönbok*; där står de i följande ordning: Ps. 84, 85, 86, 116:10–19, 130 och 23. Psaltarpsalmerna kan delas i två grupper: de första fem respektive den sista. De fem första står i stegrande nummerordning och återfinns i både Röda boken och det samtida *Missale Romanum* (1920). Herdepsalmen tycks däremot inte ha någon parallell i något annat utgivet förberedelsematerial för mässan. Efter varje psaltarpsalm följer en förberedelsebön, som alltså samtliga återfinns i Röda boken. Antalet förberedelseböner där är dock totalt sju; den sjätte bönen har ingen motsvarighet i *En liten bönbok*. De första fem psaltarpsalmerna i *En liten bönbok* avslutas med – i ordning – de fem första av dessa sju böner, medan Herdepsalmens avslutningsbön motsvarar den sjunde. Vad gäller översättningarna av förberedelsebönerna i *En liten bönbok* bör två saker uppmärksammas. Dels är bedjaren i de latinska förlagorna ”vi”, vilket endast återges i den sista bönen i

I Röda boken återges bönerna med sina latinska förlagor. Den latinska texten till ”Rena, o Gud” lyder:

Conscientias nostras quæsumus Domine visitando purifica, ut veniens Dominus noster Jesus Christus filius tuus, paratam in nobis inveniatur mansionem. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum. Amen.⁵

Ett utmärkande drag i Röda boken är att de inledande orden, *Conscientias nostras*, återges på svenska med ”våra hjärtan” och inte, som man kanske kunde förvänta sig, ”våra samveten”.⁶ Såsom bönen senare har blivit känd på svenska ingår både hjärtan och samveten – närmast som en hendiadys. Första gången bönen i skrift formuleras på detta sätt torde vara i en översättning av *Missa Lincopensis* som Knut Peters gjorde för *Svenskt gudstjänstliv* 1942, utifrån den latinska textedition som publicerades 1941 av professor Sven Kjällerström (1901–1981).⁷

Besök och rena, o Herre, våra hjärtan och samveten [så att din Son, vår Herre Jesus Kristus, i oss må finna en beredd boning, då han kommer med alla sina helgon.]⁸

Även i *Missa Lincopensis* är bönen en form av förberedelsebön. Den bes som en av flera böner efter syndabekännelsen (*confiteor*) och strax före introitus nedanför altaret.⁹ Den latinska texten i *Missa Lincopensis* är med ett undantag samma text som återfinns i Röda boken. Undantaget är frasen *cum omnibus sanctis*, ”med alla sina helgon”, som

En liten bönbok. I de första fem bönerna är det ”jag” som ber. Dels är översättningen av den sista bönen, men inte de fem första, hämtad från Röda boken. Det är därför inte orimligt att tänka sig att de fem första psaltarpsalmerna med efterföljande böner har utarbetats i ett sammanhang, medan den sjätte psalmen med sin bön arbetats fram i ett annat.

⁵ *Liturgia Svecanæ ecclesiæ*, s. XV.

⁶ Jfr översättningen av bönen i *Mässa i medeltida socken*, s. 20.

⁷ Peters 1942; Kjällerström 1941.

⁸ Peters 1942, s. 67.

⁹ För förhållandet mellan den liturgiska texten och liturgisk praxis under medeltiden, se Pahlmblad 1998, s. 59–65; *Mässa i medeltida socken*, s. 62–65.

Kjöllersström har supplerat i enlighet med den textvariant som även återfinns i t.ex. *Breviarium Lincopense*.

Utän att göra en fullständig vidare undersökning av den latinska bönen, kan noteras att den är belagd sedan åtminstone 700-talet och i huvudsak är en bön som används under adventstiden. De äldsta beläggerna saknar frasen *cum omnibus sanctis*, som torde vara ett senmedeltida tillägg,¹⁰ möjligen med inspiration från 1 Thess 3:13, "[...] så att ni blir styrkta i era hjärtan och kan stå oförvitliga och heliga inför vår Gud och fader, när vår herre Jesus kommer med alla sina heliga."¹¹ I några av de äldsta varianterna omnämns däremot att Guds besök ska ske varje dag, *cottidie*.¹² Såväl *cottidie* som *cum omnibus sanctis* ger, på olika sätt, en precisering till när (och hur) Jesu ankomst sker. Detta kommer utförligare att diskuteras nedan.

I de senmedeltida svenska gudstjänstböckerna återfinns bönen i *Breviarium Lincopense* med samma funktion som i Röda boken.¹³ I *Missale Lundense* har den samma funktion som i *Missale Lincopense*, men även som bön *post missam*.¹⁴ Därutöver har den en genomgående funktion i Adventstiden. I *Missale Lundense* återges bönen i samband med mässformuläret för Första söndagen i Advent, men den ska bes varje dag under adventstiden.¹⁵ I *Breviarium Lincopense* är användningen liknande. Bönen återfinns efter Andra vespern för Första söndagen i Advent.¹⁶ Efter välsignelsen sker först en åminnelse av Jungfru Maria, därefter av helgonen med en antifon, versikel samt bönen *Conscientias nostras*. Samma användning återfinns i *Breviarium Scarense*, men på feria II, dvs. måndagen efter Första Advent.¹⁷

Denna användning kommenteras i medeltida liturgiska kommentarer.

10 I *Corpus orationum* anges sex varianter av bönen. Den första textversionen som anges är följande: *Conscientias nostras, quæsumus, omnipotens deus, cottidie visitando purifica, ut, veniente domino filio tuo nostro, paratam sibi in nobis inveniat mansionem. Corpus orationum*, s. 391–393.

11 *Mässa i medeltida socken*, s. 20.

12 *Corpus orationum*, s. 391–393.

13 *Breviarium Lincopense*, s. 913.

14 *Missale Lundense* [Ad missam], [Post missam].

15 *Missale Lundense* [Första söndagen i Advent].

16 *Breviarium Lincopense*, s. 183.

17 *Breviarium Scarense*, fol. III.

Guillaume Durand (c. 1230–1296) skriver t.ex. att bönen – just eftersom den innehåller frasen *cum omnibus sanctis* – ska användas varje dag under adventstiden tillsammans med antifonen *Ecce Dominus ueniet*. Anledningen är att man inte på ett särskilt sätt ska ihågkomma enskilda helgon, men däremot ihågkomma alla helgon i allmänhet under Advent.¹⁸

De högkyrkliga gudstjänstböckerna

Bönens vidare öden och äventyr i Svenska kyrkan är avhängig de högkyrkliga missalena. I anslutning till 1942 års kyrkohandbok ger Gleerups förlag 1943 ut ett missale i två upplagor: dels en som i allt ansluter till kyrkohandboken, dels en med kompletterande material. Detta specialmissale, eller *Ordo missae* (OM 1942) som det rubricerades, hade Knut Peters som initiativtagare; han hade utarbetat det i samråd med Arthur Adell, Lars Lindhagen (1906–1982) och Gunnar Rosendal (1897–1988). OM 1942 avsåg att tillgodose ”enskildas önskemål” som inte var möjligt att tillgodose ”i en upplaga, som i allt skall ansluta sig till de stadfästa böckerna”, och hade ett fyrtiotal sidor extra med bl.a. böner innan mässan och en mässordning.¹⁹ Specialmissalet torde inte ha fått någon större spridning. Upplagan har beräknats till cirka 100 exemplar,²⁰ och kunde inte köpas i den vanliga bokhandeln.²¹

Även i OM 1942 återfinns ”Rena, o Gud” bland de böner som prästen kan be i sakristian innan högmässan. Den är en av tre böner som följer på den enda angivna psaltarpsalmen (Ps 84).²² Bönen har

18 Guillaume Durand, *Rationale div. off.*, VI.II.7.

19 *Rundbrev om Kyrklig Förnyelse* 1943, s. [9].

20 Kjällerström 1976, s. 29–30.

21 Kjällerström 1976, s. 29–30; *Rundbrev om Kyrklig Förnyelse* 1943, s. [9]. Som ett argument inför utgivningen av OM54 anger dock Blennow att OM 1942 var utgången ur bokhandeln. Blennow 1958, s. 135.

22 De två andra är en bön på svenska och en på latin: ”Rena mig, Herre, från alla synder, så att jag med helgat sinne kan ingå i det allra heligaste. Genom Jesus Kristus, vår Herre” och ”*Corda famulorum tuorum, Domine, illumina Spiritus Sancti gratia et ignitum eloquium eis dona; et qui tuum praedicant verbum largire virtutis augmentum. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.*” Den första är en översättning av bönen *Aufer a nobis*, medan den senare har oklart ursprung. Vare sig Sven Kjällerström eller Christer Pahlmblad känner till dess ursprung. Kjällerström föreslår att den varit Peters eget bidrag.

nu fått en annan lydelse än i *En liten bönbok* och i Peters översättning av *Missa Lincopense*. Översättningen är identisk med den version som citerades inledningsvis.

1954 publicerar Hugo Blennow (1900–1965) en uppföljare till OM 1942, som får samma titel: *Ordo missae* (OM 1954). Ordalydelsen till ”Rena, o Gud” är densamma som i OM 1942, men den liturgiska kontexten annorlunda. Det finns visserligen ett avsnitt med prästens böner i sakristian, men ”Rena, o Gud” har flyttats till att bli en del av mässan. När högmässa firas med s.k. infogat skriftermål – det som i dag är normalformen för en högmässa i Svenska kyrkan, dvs. att den börjar med syndabekännelse och avlösning²³ – så föreslås att bönen ska följa omedelbart efter ”I Guds, Faderns och Sonens och den helige Andes, namn” och direkt före skriftetalet.²⁴ På denna plats återfinns också bönen i andra upplagan av OM 1954 (*Den Svenska mässan*, DSM 1967) samt i *Högmässa*, som Blennow gav ut 1960.²⁵

Varför ändras bönen kontext från sakristia till kyrkorum, från prästens enskilda förberedelse till kollektivt skriftermål? Något definitivt svar har inte kunnat erhållas. En rimlig hypotes är dock att Blennow inte vill etablera en ny ordning, utan snarare beskriver en hävdvunnen praxis i den högkyrkliga rörelsen. Samma år som OM 1954 utkommer publiceras också *Fyra skriftetal* av komministern i Guldheden Per-Olof Sjögren (1919–2005),²⁶ sedermera domprost i Göteborg och ordförande för arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse. Sjögrens skriftetal innehåller inte bönen ”Rena, o Gud”, men det är uppenbart att han ser skriftermålet som en kontext för denna bön eftersom den är återgiven – tillsammans med ytterligare två böner – på omslagets bakre insida. Även i en senare skriftetalssamling från 1960 av Sjögren – *Självrannsakan* – återfinns bönen, men här på en egen sida efter företalet och före skriftetalen.²⁷

Kjellerström 1976, s. 28. Pahlmblad 2011 [e-brev].

²³ Ordningen med infogat skriftermål tilläts först den 15 augusti 1933. Eckerdal 2011, s. 33.

²⁴ OM 1954, s. 5*.

²⁵ DSM 1967, s. 5; *Högmässa*, s. 8.

²⁶ Sjögren 1954.

²⁷ Sjögren 1960.

Hur har en praxis med att be ”Rena, o Gud” innan skriftetalet i högmässan utvecklats och fått spridning? Kanske är det så enkelt som att någon eller några präster saknat en inledande bön i mässan och börjat använda ”Rena, o Gud”. En sådan argumentation framförs – om än långt senare – i *Handbok i liturgik* skriven av Karl-Gunnar Ellverson (1942–2007) utifrån hans liturgikundervisning för blivande präster på Pastoralinstitutet i Uppsala.²⁸ Det föll sig nog än mer naturligt för de präster som var med och introducerade det infogade skriftermålet. När det blir tillåten ordning 1933, som ett alternativ till den separata skriftermåls gudstjänsten, inleds högmässan med psalm, ”Helig, helig, helig [...]”, ”Herren är i sitt heliga tempel [...]”, några psaltarverser och först därefter kom skriftetalet.²⁹ I kyrkohandboken 1942 följer däremot skriftetalet direkt efter psalmen och ”I Guds, Faderns [...]”.³⁰

Om en sådan praxis startats eller anammats av några inflytelserika präster inom den högkyrkliga rörelsen, så skulle denna sed sedan kunna få spridning till präster och prästkandidater via t.ex. kyrkodagarna i Osby, de högkyrkliga ordensgemenskapernas samlingar, Laurentiistiftelsen i Lund och sedermera S:t Ansgar i Uppsala.

I de högkyrkliga alternativmissalen som senare utges på uppdrag av arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse (1976, 1988 och 2008) återfinns ”Rena, o Gud” endast i den senaste utgåvan. Här har bönen återfått sin plats i förberedelsen till mässan, som en av två böner prästen kan be efter att psaltaren 84 blivit läst – alltså samma placering som i OM 1942.³¹

Tidegården

Arthur Adell och Knut Peters torde vara mest ihåtkomna för att ha återuppväckt tidegården i Svenska kyrkan. Från den tredje upplagan av *Den svenska tidegården* 1944 återfinns ett avsnitt om förberedelsen till mässan.³² Frånsett avsaknaden av påklädningsböner, är den iden-

28 Ellverson 2003, s. 153.

29 KHB 1917, 5 kap. Om allmänt skriftermål. Tillägg.

30 KHB 1942, kap. 1, avd. 1 C.

31 *Missale* 2008, s. 561.

32 *Den svenska tidegården*, s. 300.

tisk med motsvarande ordning i OM 1942. När den åttonde upplagan gavs ut 2000 av Ragnar Holte (f. 1927) på uppdrag av Laurentius Petri-sällskapet, har dock ”Rena, o Gud” strukits. Holte menar att denna bön ändå förekommer så flitigt i mässan.³³

Även *Tidegården. Kyrkans dagliga bön* – vars utgivning initierades av arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse tillsammans med Stockholms katolska stift – har ett avsnitt för mässans förberedelse med psaltarpsalm och böner; här återfinns också ”Rena, o Gud”.³⁴

Så långt kan vi konstatera att ”Rena, o Gud” i Svenska kyrkan har två olika kontexter: dels som en förberedande bön i sakristian innan högmässan, dels i mässans inledning, direkt före skrifttalet.

Officiella böcker

Bönen förekommer inte i någon upplaga av *Den svenska kyrkohandboken*, men återfinns dock i andra officiella dokument från Svenska kyrkan. I *En liten bönbok. Antagen av kyrkomötet 1970* (som inte ska förväxlas med häftet som Adell och Peters utgav) finns den bland bönerna vid kyrkogång; detsamma gäller den reviderade utgåvan 1986. Det är då inte frågan om en bön som prästen ska be i den offentliga gudstjänsten, utan bönen är avsedd för den enskilde att be i kyrkan eller i hemmet inför kyrkobesöket.³⁵

Bönen återfinns också i förslaget till kyrkohandbok 2000, som en av flera s.k. beredelseböner. Dessa böner var tänkta att ingå i en alternativ utformning av beredelsen, genom att beredelsebönen bads av prästen, tystnad följde för gudstjänstdeltagarnas enskilda syndabekännelse varefter prästen förmedlade förlåtelseord.³⁶ Detta förslag antogs aldrig av Svenska kyrkan och i förslaget till kyrkohandbok 2012 återfinns inga beredelseböner och inte heller bönen ”Rena, o Gud”.³⁷ Det kan också noteras att bönen finns i Finska kyrkans kyrkohandbok under rubriken

³³ Holte 2011 [e-brev].

³⁴ *Tidegården. Kyrkans dagliga bön*, s. 898.

³⁵ *Att bedja i dag*.

³⁶ KHBF 2000, s. 124.

³⁷ KHBF 2012.

”Böner i sakristian”. Den kan bes efter att Ps 84 har lästs, och har en något annan form än de tidigare redovisade varianterna.

Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten, så att din Son, när han kommer till oss i sitt ord och i sin heliga nattvard finner en beredd boning. Genom din Son, Jesus Kristus, vår Herre.³⁸

Här är inte platsen att i detalj studera hur bönen kommit till Finska kyrkan och dess kyrkohandbok, men det förefaller inte som en alltför vågad gissning att det skett genom kontakterna mellan de högkyrkliga rörelserna i Sverige och Finland.³⁹

Även i *Handbok i liturgik* återfinns ”Rena, o Gud”. Karl-Gunnar Ellverson rekommenderar där att man, när beredelsen i högmässan är förlagd till dess början, ber en bön efter ”I Faderns [...]” – alltså i princip samma rekommendation som kommer till uttryck i OM 1954 och DSM 1967. Och som första förslag på en sådan bön anges ”Rena, o Gud”.⁴⁰ Ellverson ingick i kommittén inför förslaget 2000 och var fram till år 2007 – då han avled – också sekreterare för den kommittén som lade fram förslaget 2012. Ordalydelsen i såväl kyrkohandbokförslaget 2000 som hos Ellverson skiljer sig jämfört med tidigare versioner; vem som har gjort dessa förändringar framgår inte i materialet, men det är inte otänkbart att det i båda fallen är Ellverson själv.

Livets Gud, rena våra hjärtan och samveten, så att Jesus Kristus, när han kommer till oss, finner en beredd boning. (Kyrkohandboksförslaget)

Livets Gud, rena våra hjärtan och samveten, så att din Son, (när han kommer till oss) (i sin heliga nattvard) finner en beredd boning (i våra hjärtan). Genom Jesus Kristus, (din Son), vår Fräl-sare. (Ellverson)⁴¹

³⁸ *Gudstjänstboken*, s. 275–276.

³⁹ För dessa kontakter, Kilström 1990, s. 259–273.

⁴⁰ Ellverson 2003, s. 153–154.

⁴¹ Det kan noteras att formuleringarna i Ellverson 2003 och KHBF 2000 är

Ellversons skrivning med ett flertal parenteser, som man både kan ha eller utesluta, visar en praxis där bönen finns i flera olika formuleringar. En rimlig förklaring till detta är, att många präster har hört bönen när de själva – innan, under eller efter teologistudierna – varit i kyrkan, men få har sett den i skrift. Den får därmed ett antal muntliga varianter, som sinsemellan har olika ordalydelser, men där kärnan – bönen om rening och en beredd boning – är genomgående.

I en vidare bemärkelse indikerar detta hur det i praktiken går till även i dag när blivande präster lär sig att själva leda gudstjänst. Den tryckta texten i en kyrkohandbok eller ett missale spelar sannolikt en mindre roll, förutom för de längre texter som en präst läser innantill. Större betydelse har nog hur de gudstjänster blivande präster bevisar som kyrkobesökare före och under studietiden gestaltas, och vilka traditioner som förmedlas av äldre präster inom eller utom ramen för den praktiska utbildningen. I det perspektivet har det knappast någon betydelse om ”Rena, o Gud” är en del av kyrkohandboken eller inte. Den har av många präster uppfattats som något som tillhör högmässans naturliga beståndsdelar och som sådan traderats till yngre prästgenerationer.

Betydelseförskjutningar

Texten till bönen – både den latinska eller svenska – finns i flera olika varianter. Säkerligen finns betydligt fler varianter än de som är redovisade i skrift. Kärnan i bönen är dock konstant. Den riktas till första personen i Treenigheten, böneämnet är reningen, avsikten med reningen är att den andra personen i Treenigheten ska finna en beredd boning och objektet såväl för reningen som för den beredda boningen är uttryckt i första person plural (*”conscientias nostras”* / ”våra hjärtan” / ”våra hjärtan och samveten” resp. *”in nobis”* / ”i våra hjärtan” / ”i oss” / ”till oss”).

Även den liturgiska kontexten skiftar: som prästens tysta bön nedanför altaret, som förberedelsebön i sakristian, som bön i mässan

präglade av diskussionen om inkluderande språk; analysen av bönen i de avseendena ligger dock utanför detta studium.

innan skriftetalet, som syndabekännelse, som bön i mässan eller tidegården under Advent, som den enskildes bön inför eller under kyrkogång.

Genom relativt små förändringar i text eller kontext kommer dock förståelsen av bönen att skilja sig åt. *När sker Jesu ankomst? Hur sker reningen?*

Alf Härdelin menar att det under äldre medeltid och högmedeltid var vanligt att man talade om tre olika ankomster: (1) Guds sons inkarnation, (2) hans andliga ankomst till den enskilda människans själ; (3) hans ankomst till domen. Under senare medeltid särskiljer man ytterligare en tidpunkt för Guds ankomst, nämligen (4) hans ankomst vid den enskilda människans dödsstund.⁴² Man skulle också kunna tänka sig att ankomsten sker genom (5) Jesu närvaro under gudstjänsten, framför allt den sakramentala närvaron.

Flera av textvarianterna är öppna för i princip samtliga av dessa tolkningar, både att Jesu ankomst sker vid ett enstaka tillfälle (vid domen eller dödsstunden) och för hans upprepade ankomst (hans andliga ankomst till en människas själ eller hans sakramentala närvaro i mässan/vid kommunionen). Det är egentligen endast tolkningsalternativ (1) som är uteslutet. Jesu ankomst omtalas i samtliga varianter som något futuralt, inte som något historiskt.

Genom smärre förändringar i texten kan ankomsten preciseras. När adverbet *cottidie* (dagligen) återfinns avses huvudsakligen den andliga ankomsten till en människas själ (2), medan frasen *cum omnibus sanctis* (med alla sina helgon) inskränker förståelsen till att handla om när Jesus kommer åter för ”att döma levande och döda” (3). Båda dessa preciseringar av Jesu ankomst ryms inom ramen för Adventstiden. När den liturgiska kontexten förändras och bönen används som bön strax före mässans introitus eller som förberedelsebön i sakristian fungerar fortfarande de båda tolkningsalternativen. I de varianter som saknar såväl *cottidie* som *cum omnibus sanctis* kan de olika tolkningarna stå sida vid sida och även inbegripa både tolkning (4) och (5).

⁴² Härdelin 2005, s. 329–331. Så t.ex. Guillaume Durand, *Rationale div. off.* VI.II.2.

Guillaume Durand noterar dock att utan frasen *cum omnibus sanctis* så är det betydelsevariant (2) som avses.⁴³

I Svenska kyrkans sammanhang återfinns vare sig varianter som markerar att ankomsten sker dagligen eller att Jesus kommer ”med alla sina heliga”. Den text som återges i *En liten bönbok*, ger också utrymme för samtliga bönemotiv förutom (1). När platsen för Jesu ankomst däremot preciseras till ”våra hjärtan”, är det knappast frågan om hans ankomst vid domen. Snarare är att det är tolkning (2) eller (5) som avses. Kontexten – vare sig det är i sakristian innan högmässan eller som en del av gudstjänsten – accentuerar dock att det är frågan om Jesu ankomst inom gudstjänstens ram. Att det är denna tolkning som blivit dominerande inom Svenska och Finska kyrkans ram understryks genom de preciseringar som görs av texten. När det anges att Jesus kommer ”i sin heliga nattvard” finns ingen möjlighet till förståelse utanför sakramentets ram, medan den finska varianten, ”i sitt ord och i sin heliga nattvard”, betonar att det sker i hela gudstjänsten.

Hur sker då själva reningen? I nästan samtliga textvarianter – på såväl latin som svenska – sägs mycket litet om hur reningen ska gå till. De latinska bönerna anger bara att det ska ske genom Guds besök (*visitando*), men inte hur detta besök ska äga rum. I några av de latinska bönerna talas om att besöket ska ske varje dag (*cottidie*), vilket understryker tolkning (2).

I *En liten bönbok* framgår endast att det sker genom att Gud besöker de bedjande. I de senare svenska varianterna finns däremot ingen referens till Guds besök. Inte i någon av bönen svenska texter indikeras egentligen hur reningen ska gå till. Den kontext bönen får i Svenska kyrkan ger dock nycklar hur reningen ska ske. När bönen används före skriftetal och syndabekännelse underförstås att det är genom bekännelsen och avlösningen. Kontexten signalerar att det inte är frågan om en odefinierad rening som kan ske när som helst, utan en specifik rening.

Kontexten signalerar också att reningen inte ska ske omedelbart, utan att den tidsmässigt sker när prästen yttrar förlåtelseorden. Up-

⁴³ Guillaume Durand, *Rationale div. off.*, VI.II.7.

penbart är att kontexten har förmått hålla samman ”Rena, o Gud” med syndabekännelsen i Svenska kyrkan, medan däremot texterna i sig snarare tycks konkurrera. I en snävare läsning av bönens text blir den en syndabekännelse i sig själv, med samma funktion som syndabekännelsen fått i Svenska kyrkans högmässa: en reningsrit inför mottagandet av nattvarden. Det är därför inte märkligt att bönen återfinns som just en syndabekännelse i förslaget till ny kyrkohandbok 2000, och att den även där bes av prästen ensam.

Slutord

Bönen ”Rena, o Gud”, *Conscientias nostras*, introducerades av Adell och Peters och fick sedan en renässans och spridning inom Svenska kyrkan som sannolikt var vida större än de kunde föreställa sig. Bönen är ett exempel hur en skriftlig, men framför allt muntlig, tradering kan göra en bön, som helt saknas i de officiella kyrkohandböckerna, både spridd och använd. Därmed indikeras också hur liturgisk utbildning av präster sker i praktiken även i vår tid.

”Rena, o Gud” är också ett exempel på hur en bön kan förändras både vad gäller formuleringen och i vilka sammanhang den används. Huvudinnehållet har förblivit detsamma, men tolkningarna av bönen kan både försväras eller vidgas genom relativt små förändringar av själva texten, den liturgiska kontext eller bådadera. I Svenska kyrkan ger bönens plats i högmässan en tolkningsram som markerar att reningen sker genom syndabekännelse och avlösning. Samtidigt har denna liturgiska kontext bidragit till att texten själv, enligt vissa varianter, reviderats till att explicit nämna att reningen sker inför Jesu ankomst i nattvarden sakrament. Den bön som i de tidigaste beläggen är en bön för adventstiden har blivit en nattvardsförberedande bön.

Cirkeln kan slutas i Kungsbacka–Hanhals församlingsblad. Där skriver komminister Andreas Holm (f. 1975) om adventstiden. Bönen ”Rena, o Gud” har han säkert stött på såsom inledning till mässan. Att den även är belagd som adventsbön torde däremot knappast vara känt för honom. Ändå avslutar han sin betraktelse med en uppmaning till bön under advent: ”Rena, O Gud våra hjärtan och samveten, så att

din Son, när han kommer till oss, må i våra hjärtan finna en beredd boning.”⁴⁴

Summary

*“Cleanse, o God, our hearts and consciences . . .”
On the rebirth and reinterpretation of a prayer in the
Church of Sweden*

The prayer “Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten” (Cleanse, o God, our hearts and consciences) is well known in many parts of the Church of Sweden. Even though it has never been included in any official service book, it has been used by many priests as an introductory prayer in the mass, just after “In the name of the Father [. . .]” but before the priest’s penitential address to prepare the congregation for their general confession.

In this article, the prayer’s history during the twentieth and twenty-first centuries in the Church of Sweden is outlined. It was published in 1926 by Arthur Adell (1894–1962) and Knut Peters (1896–1950) in *En liten bönbok* (*A Small Prayer Book*), a book of prayers for the priest to say before, during and after mass. Probably, they found the prayer in *Liturgia Svecanæ ecclesiae catholicae & orthodoxæ conformis*, also called *Röda boken* (*The Red Book*), published in the sixteenth century. Thereafter, it has been published – with different textual variants – in *Den svenska tidegården* (*The Swedish Divine Office*), in unofficial missals published by the High Church movement, but also, in the year 2000, in a Service Book Proposal (that was never accepted by the General Synod). The widespread use of the prayer indicates that priests even nowadays learn liturgy primarily by “oral tradition”, i.e. through their own experience from the pew, and not from the written service books.

In *Röda boken*, the prayer is a translation of the Latin prayer *Conscientias nostras* that can be traced back at least to the eighth century and has been used primarily as a prayer during Advent but also, e.g., as a preparatory prayer for the mass. The meaning of the prayer is

44 Holm 2008.

discussed in the article on the basis of different textual variants in Latin and Swedish as well as different liturgical usages (e.g., Advent prayer, preparatory prayer before mass, introductory prayer before the general confession within the mass).

Källor och litteratur

- Adell, Arthur & Peters, Knut, 1926, *En liten bönbok ägnad dem som i Sveriges kyrka förrätta prästerlig tjänst inför Gud*. Lund.
- Att bedja i dag*. En liten bönbok. Antagen av 1970 års kyrkomöte. Stockholm 1975.
- Blennow, Hugo, 1958, "Hur Eginostiftelsens missale kom till". *Kyrkotankar. En bok om kyrklig förnyelse*, red. Wilh. Harsten. Lund, s. 135–140.
- Breviarium Lincopense*, red. Knut Peters (Laurentius Petri Sällskapets Urkundsserie V). Lund 1950.
- Breviarium Scarense*, red. Christer Pahlmblad (Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie 64). Skara 2011.
- Corpus orationum. Volym 1, A–C: orationes 1–880*, red. Edmond Eugène Moeller, Jean-Marie Clément & Bertrand Coppitiers ʔt Wallant (Corpus christia-norum, Series Latina 160). Turnhout 1992.
- Den svenska tidegården. Stycken ur Psaltaren jämte lovsånger och böner ordnade för dagliga bönetimmar*, red. Arthur Adell & Knut Peters. 3:e uppl. Lund 1944.
- DSM 1967: *Den svenska mässan. Bearbetning av första upplagan*, red. Hugo Blennow. Saltsjöbaden 1967.
- Durand, Guillaume, *Rationale divinatorum officiorum V–VI*, red. A. Davril & T. M. Thibodeau (Corpus Christianorum, continuatio Mediaevalis CXL A). Brepols 1998.
- Eckerdal, Lars, 2011, "Skriftermål som nattvardsberedelse. Liturghistoriskt perspektiv på beredelsen i mässan". "Till syndernas förlåtelse". *Perspektiv på beredelsen i mässan*, red. Mikael Löwegren. Skellefteå, s. 25–34.
- Ellverson, Karl-Gunnar, 2003, *Handbok i liturgik*. Stockholm.
- Gudstjänstboken. Kyrkohandbok I för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland*. Helsingfors 2000.
- Holm, Andreas, 2008, "Så klarar du adventstiden". Kungsbacka–Hanhals församlingar, *Kyrkfönstret* 2008:4, s. 3.
- Holte, Ragnar, 2011. E-brev från Ragnar Holte till Mikael Löwegren den 14 december 2011. Hos författaren.
- Härdelin, Alf, 2005, *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige*. (Runica et Mediaevalia. Scripta minora 13). Stockholm.
- Högmässa. Förslag till mässordning för kyrkliga kommuniteter och för Mässans dagliga firning*, red. Hugo Blennow. Kallinge 1960.
- KHB 1917: *Handbok för svenska kyrkan stadfäst av konungen år 1917 med därefter fastställda ändringar och tillägg*. Stockholm 1930.

- KHB 1942: *Den svenska kyrkohandboken. Stadfäst av Konungen år 1942*. Stockholm 1973.
- KHBF 2000: *Kyrkohandboksgruppens förslag till Kyrkohandbok för Svenska kyrkan. Gudstjänstordning* (Svenska kyrkans utredningar 2000:1). Uppsala 2000.
- KHBF 2012: *Förslag. Kyrkohandbok för Svenska kyrkan. Del 1* (Svenska kyrkans utredningar 2012:2). Uppsala 2012.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1990, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet*. Delsbo.
- Kjollerström, Sven, 1941, *Missä Lincopensis: en liturgihistorisk studie* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 4). Stockholm.
- Kjollerström, Sven, 1976, "Ordo Missæ på svenska av år 1942". *Svenskt gudstjänstliv* 49/50, s. 19–39.
- Liturgia Svecanæ ecclesiae catholicæ & orthodoxæ conformis (Johan III:s röda bok)*, red. John Kroon. Malmö 1953.
- Missale Lundense*, red. Bengt Strömberg (Laurentius Petri sällskapets urkundsserie IV). Lund 1946.
- Missale Romanum*. Rom 1920.
- Missale*, red. Henrik Glamsjö, Mikael Isacson & Mikael Löwegren, Skellefteå 2008.
- Mässa i medeltida socken: en studiebok*, red. Sven Helander m.fl. Skellefteå 1993.
- OM 1942: *Ordo missæ*, [red. Knut Peters]. Lund 1942.
- OM 1954: *Den svenska mässan med förslag till böner för prästens enskilda andakt (ordo missæ) jämte texter på vardagar och några gamla helgdagar*, red. Hugo Blennow. Kallinge 1954.
- Pahlmblad, Christer, 1998, *Mässa på svenska: den reformatoriska mässan i Sverige mot den senmedeltida bakgrunden* (Bibliotheca theologiae practicae 60). Lund.
- Pahlmblad, Christer, 2011. E-brev från Christer Pahlmblad till Mikael Löwegren och Mikael Isacson den 21 november 2011. Hos författaren.
- Peters, Karin, 1971, "Glimtar från begynnelsen till våra dagars tidegårdsarbete". *Svenskt gudstjänstliv* 46, s. 3–5.
- Peters, Knut, 1942, "Missä Lincopensis". *Svenskt gudstjänstliv* 17, s. 66–73.
- Rundbrev om Kyrklig Förnyelse*, mars 1943.
- Sjögren, Per-Olof, 1954, *Fyra skriftetal*. Göteborg.
- Sjögren, Per-Olof, 1960, *Självrannsakan. Skriftetal till kyrkoårets sön- och helgdagar*. Stockholm.
- Tidegården. Kyrkans dagliga bön*, red. Christer Pahlmblad & Anders Piltz. Lund 1995.